

УДК 37(09)

## ЗАСОБИ ВИХОВАННЯ В НАРОДНІЙ ПЕДАГОГІЦІ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

кандидат педагогічних наук, Окольніча Т. В.

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені  
Володимира Винниченка, Україна, Кропивницький

*В статті, на основі аналізу етнографічних джерел XIX- першої половини XX століття, розкриваються основні засоби виховання дітей східних слов'ян. Автор розкриває значення народного календаря для засвоєння знань з астрономії, які закріплювались у вигляді святкування днів літнього та зимового сонцестояння; метеорологічних знань. Участь дітей та підлітків в обрядодіях формувала відповідні стереотипи поведінки та спосіб землеробського господарювання. В публікації характерзується система заохочень та покарань, як засобів виховання дитини. Автор приходить до висновку, що засоби виховання (заохочення та покарання, народний календар) впливають із закономірностей виховання й визначають загальне спрямування виховного процесу етносу.*

*Ключові слова: східні слов'яни, засоби виховання, етнографічні джерела, покарання, заохочення, народний календар.*

*кандидат педагогических наук, Окольніча Т. В. Способы воспитания в народной педагогике восточных славян/ Центральноукраинский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченко, Украина, Кропивницкий.*

*В статье, на основе анализа этнографических источников XIX- первой половины XX века, раскрываются основные способы воспитания детей восточных славян. Автор раскрывает значение народного календаря для формирования знаний с астрономии,*

которые закреплялись в виде празднования дней летнего и зимнего солнцестояния; метеорологических знаний. Участие детей и подростков в обрядодействиях формировала стереотипы поведения и способы земледельческого хозяйства. В публикации характеризуется система поощрений и наказаний, как способов воспитания детей. Автор приходит к выводу, что способы воспитания (поощрения и наказания, народный календарь) основаны на закономерностях воспитания и определяют направление воспитательного процесса этноса.

*Ключевые слова:* восточные славяне, способы воспитания, этнографические источники, наказание, поощрение, народный календарь.

*PhD in Pedagogical Sciences, T. V. Okolnychy Means of education in the national pedagogy of the eastern slavs / Volodymyr Vynnychenko Centralukrainian State Pedagogical University, Ukraine, Kropyvnytskyi*

*In the article, main means of education of Eastern Slavs' children, on the basis of the analysis of ethnographic sources of the 19th and a first half of the 20th century, have been revealed. The author has defined the significance of the national calendar for the perception of knowledge in astronomy, which was fixed in the form of celebrating the days of summer and winter solstice; meteorological knowledge. Participation of children and adolescents in the rituals formed the appropriate stereotypes of behavior and the way of farming. A system of incentives and punishment as means of upbringing has been characterized in the publication. The author has come to the conclusion that the means of education (incentives and punishment, the national calendar) derive from the laws of education and determine the general direction of the educational process of the ethnic group.*

*Key words: Eastern Slavs, means of education, ethnographic sources, punishment, encouragement, national calendar.*

**Вступ.** Сьогодні необхідність і потреба знати своє минуле є органічною властивістю людського суспільства. Одне із завдань історико-педагогічної науки полягає в тому, щоб зробити об'єктивно значущий досвід минулого надбанням сучасності. За допомогою вивчення досліджень етнографів XIX – XX століття можливо реконструювати, хоча б у загальних рисах, картину виховання дітей східних слов'ян.

Аналіз джерельної бази засвідчив, що виховання дітей східних слов'ян у рецепції етнографів XIX – XX століття є малодослідженою історико-педагогічною проблемою. Зокрема, у дисертаційних роботах Т. Мацейків (1988), І. Щербак (2004), що стосуються вивчення народної педагогіки, досліджувались матеріали етнографії та фольклору. Повнотою висвітлення особливостей виховання дітей східних слов'ян в процесі їх життєдіяльності відрізняється докторська дисертація Радул О.С. (2014). Але спеціального дослідження, що стосувалося б вивчення особливостей виховання дітей східних слов'ян на основі етнографічних джерел XIX – XX століття не має. Тому метою статті є розкриття особливостей використання засобів виховання у народній педагогіці східних слов'ян на основі аналізу етнографічних матеріалів XIX-XX століття.

Одним із ефективних народно-педагогічних засобів виховання дітей східних слов'ян був народний календар. Звичаєво-обрядова культура народного календаря увібрала в себе істотні риси соціального, економічного життя, громадський устрій, сімейно-побутові відносини, особливості світогляду та моралі. Шляхом залучення до цієї культури у дітей формувалась система світоглядних народних знань.

Народний календар давав можливість засвоюватим знання з астрономії. Астрономічна інформація закріплювалась у вигляді святкування днів літнього та зимового сонцестояння, ознайомленні з основними закономірностями руху Сонця і Місяця, з іншими небесними явищами. В процесі залучення до свят та обрядів народного календаря у дітей також формувались і метеорологічні знання. Участь дітей та підлітків в обрядах формувала відповідні стереотипи поведінки та спосіб землеробського господарювання, який був провідним в життєдіяльності наших предків.

Завдяки календарній обрядовості у дітей виховували усвідомлення значущості праці. Вони залучалися до аграрних робіт змалечку, відповідно до своїх фізичних можливостей [2].

Свята річного циклу були своєрідним орієнтиром, що встановлював чіткий термін виконання певних сільськогосподарських робіт та спрямованість виховання на вчасну організацію праці. При цьому враховували досить важливе значення громадської думки для кожної родини та акцент на цьому у вихованні. Наприклад, приказка: "прийшов Спас, бери рукавиці про запас" [9, с. 2] несла глибоке виховне навантаження: треба так господарювати, щоб до Спаса (19 серпня) закінчити всі основні роботи на полі й на городі, а якщо не встиг – значить поганий хазяїн.

У звичаєво-обрядовій культурі народного календаря важливе місце посідали народно-педагогічні уявлення про поведінку молоді: в період жнив молодь не збиралася на вулиці, ніколи не справляли весілля, особливо в хліборобських районах, засуджували байдикування: "хто в Петрівку п'є горілку, той зимою без чобіт", вчасне закінчення жнив як результат працелюбності родини: "до Іллі пар, по Іллі зяб"[12, арк.2].

В основі свят і обрядів календарного циклу передавались вірування про єдність Всесвіту: потойбічний світ, земний і небесний. В календарній річній обрядовості передавались звичаї шанування померлих родичів, культ пращурів. Навесні чітко простежується світоглядне уявлення наших предків про те, що прихід нової пори року залежить від пращурів – вирію. Звідти прилітають птахи, які приносять звістку про прихід весни, а також своєрідне благословення пращурів на врожайність [4].

Обрядова поезія свят (побажання, замовляння, вітання) також зумовлена педагогічно-психологічним фактором – бажання в усьому наслідувати дорослих.

Серед регуляторів соціальної поведінки велику роль відіграють моральні норми. Механізмами дотримання правильної поведінки в наших пращурів були покарання та заохочення.

Попередження небажаної поведінки дітей через побутування певних повір'їв, які вказували на негативні наслідки у майбутньому, зменшувало вірогідність застосування покарань: “лишиш роботу незакінченою – лишут тебе у танці”, “не прибереш зі столу посуд – гроші не будуть вестися”, “лишиш після обіду посуд брудним – язики тебе митимуть”, “не читатимеш молитву – візьме тебе сатана”, “дівка, яка не вміє прясти – пізно доньки свої віддасть”, “за мамчині сльози – Бог долю зморозе” [8, с.45].

Попереджаючи небажані вчинки, у дітей виховували відповідальність за долю членів сім'ї, родини: “через поведінку недобрих дітей батьків може покарати Бог” [8, с.55].

Фізичне покарання до дітей як метод виховання застосовувалося рідко, лише в особливих випадках (крадіжка, брехня, злослів'я). Найчастіше його метою було не зробити боляче дитині, лише самим фактом покарання загострити її увагу на серйозності провини, щоб

запобігти повторенню її в майбутньому. Покарання супроводжувалося словесним повчанням і поясненням негідності поведінки.

Заохочення, як правило, теж переважно було словесним: дитину хвалили, ставлячи в приклад; налаштовували на позитивне майбутнє: "хто робить змолodu, не знає старість голоду", "здобудеш освіту – побачиш більше світу", "де більше науки, там менше муки"[5, с.80] Побутували повір'я, що оволодіння трудовими навичками мало забезпечити успішне подальше життя: "дівка, що хоче швидко вийти заміж, має прядиво сама обробити від початку до кінця (від сіяння до нитки)", "хлопець, який хоче, щоб господарство йому велося, має сам собі вшити чоботи" [3, с.78]. Дітей змалечку стимулювали до задоволення первинних потреб: "хто не робить, той не їсть", "любиш їздити – люби сани возити"[7, с.89].

Для дітей підліткового віку ефективним стимулом був вислів: "Будеш гарно робити - будуть тебе любити. Ледачих нікому не треба" [13, с.154], оскільки в цей період починалися дошлюбні стосунки молоді, або: "люди похвалять", "люди будуть любити", що говорить про вагоме значення громадської думки у родинному вихованні [1, с.57].

**Висновок.** Отже, засоби родинного виховання (заохочення та покарання, народний календар) впливають із закономірностей виховання й визначають загальне спрямування виховного процесу етносу.

Прослідкувавши окремі особливості народних звичаїв та обрядів, можемо зробити висновок, що етика, вірування, прикмети, символіка й атрибутика звичаєво-обрядової культури народного календаря; система засобів покарання та заохочення сприяли соціалізації особистості.

**Література:**

1. Байбурин А. К. У истоков этикета. Этнографические очерки / А. К. Байбурин, А. Л. Топорков. – Л.: Наука, 1990. – 167 с.
2. Беньковский И. Поверья и обрядности родин и крестин / И. Беньковский // Киевская старина. – 1904. – Т. 87. – № 10. – Отд. 2. – С. 1–3.
3. Болтарович З. Є. Народна медицина українців / З. Є. Болтарович. – К.: Наукова думка, 1990. – 231 с.
4. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях / Марко Грушевський. – К.: Либідь, 2006. – 256 с. (Перше видання – 1906 р.)
5. Заглада Н. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля / Ніна Заглада. – К.: Всеукраїнська Академія Наук. Музей антропології та етнології ім. Хведіра Вовка, 1929. – 180 с.
6. Кузеля З. Пам'яті Хведора Вовка / З. Кузеля – Зальцведель, 1918.
7. Максимович М. Дні та місяці українського селянина: пер. з рос. / Михайло Максимович. – К.: Обереги, 2002. – 189 с.
8. Романов Б. А. Люди и нравы древней Руси. Историко-бытовые очерки XI–XIII вв. / Б. А. Романов. – М.–Л.: Наука, 1966. – 375 с.
9. Снегирев И. М. Русские простонародные праздники и суеверные обряды: в 2 ч. / И. М. Снегирев. – Ч. I. – М.: Советская Россия, 1990. – 160 с.
10. Сумцов Н.Ф. Культурное переживание / Н.Ф.Сумцов. – К., 1890. – 403с.
11. Терещенко А. В. Быт русского народа / А. В. Терещенко. – М.: Русская книга, 1999 (Переиздание: т. I–IV. – М., 1847–1848).



12. Українське весілля в с. Погребище Вінницької обл. 1900 – 1960 рр. в записах Н.А. Присяжнюк та М.Рябого // ДАВО – Ф.Р 5105. – Оп.1. – Спр.46. – Арк. 2-3.

13. Чубинський П. П. Мудрість віків: (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського): у 2 кн. / П. П. Чубинський. – К.: Мистецтво, 1995. – Кн. 2. – 224 с.

### **References:**

1. Bayburin A. K. *U istokov etiketa. Etnograficheskie ocherki* / A. K. Bayburin, A. L. Toporkov. – L.: Nauka, 1990. – 167 s.

2. Benkovskiy I. *Poverya i obryadnosti rodin i krestin* / I. Benkovskiy // *Kievskaya starina*. – 1904. – Т. 87. – № 10. – Otd. 2. – S. 1–3.

3. Boltarovych Z. Ye. *Narodna medytsyna ukraintsiv* / Z. Ye. Boltarovych. – K.: Naukova dumka, 1990. – 231 s.

4. Hrushevskiy M. *Dytyna u zvychaiakh i viruvanniakh* / Marko Hrushevskiy. – K.: Lybid, 2006. – 256 s. (Pershe vydannia – 1906 r.)

5. Zhlada N. *Pobut selianskoi dytyny. Materialy do monohrafii s. Starosillia* / Nina Zhlada. – K.: Vseukrainska Akademia Nauk. Muzei antropolohii ta etnolohii im. Khvedira Vovka, 1929. – 180 s.

6. Kuzelia Z. *Pamiati Khvedora Vovka* / Z.Kuzelia – Zaltsvedel, 1918.

7. Maksymovych M. *Dni ta misiatsi ukrainskoho selianyna: per. z ros.* / Mykhailo Maksymovych. – K.: Oberehy, 2002. – 189 s.

8. Romanov B. A. *Lyudi i nryavy drevney Rusi. Istoriko-bytovye ocherki XI–XIII vv.* / B. A. Romanov. – M.–L.: Nauka, 1966. – 375 s.

9. Snegirev I. M. *Russkie prostonarodnye prazdniki i suevernye obryady: v 2 ch.* / I. M. Snegirev. – Ch. I. – M.: Sovetskaya Rossiya, 1990. – 160 s.

10. Sumtsov N.F. *Kulturnoe perezhivanie* / N.F.Sumtsov. – K., 1890. – 403s.

11. Tereshchenko A. V. *Byt russkogo naroda* / A. V. Tereshchenko. – M.: Russkaya kniga, 1999 (Pereizdanie: t. I–IV. – M., 1847–1848).



12. *Ukrainske vesillia v s. Pohrebyshche Vinnytskoi obl. 1900 – 1960 rr. v zapysakh N.A. Prysiazhniuk ta M.Riaboho // DAVO – F.R 5105. – Op.1. – Spr.46. – Ark. 2-3.*

13. *Chubynskyi P. P. Mudrist vikiv: (Ukrainske narodoznavstvo u tvorchii spadshchyni Pavla Chubynskoho): u 2 kn. / P. P. Chubynskyi. – K.: Mystetstvo, 1995. – Kn. 2. – 224 s.*